

עיונים בתכניות הלימודים בגיאוגרפיה

(א) פרולוג עצוב: הגיאוגרפיה

כמקצוע "טעון טיפוח"

המשאבים המוקצים לתלמידים "טעוני טיפוח" דוחקים לקרן זווית את בעייתו של מקצוע למי-דה, שהוא — להוותו — "טעון טיפוח" לא פחות. מחלתו האנושה ומדוויג במשכים למן קום המדינה ועד עצם הימים הללו. הדברים אמורים — ביותר מקורטוב של ייאוש — במקצוע גיאוגרפיה וידיעת א"י. האירוניה נעוצה בעובדה, שמעת לעת גומרים עליו את ההלל קברניטי חינוך, מצביאי צה"ל, אישי ציבור ואחרים. מר-בים לקלס, לשבח ולפאר את חשיבות המקצוע, ולעתים מזומנות מכים על חטא תלישותו של הנוער מארצו ועל עוון זיקתו הרופפת למולדתו. לרוב תולים את הקולר במערכת החינוך ובמורים. משום מה מתעלמים משתי עובדות "שול-יות": האחת, שרוב מסיימי המוסדות העל-יסודיים שונים את פרקם הגיאוגרפי בכיתות ט' או י' ותו לא; והעובדה השנייה מתבטאת בקי-פוחו הרצוף של המקצוע במערכת תכניות הלמי-דה העל-יסודית גם לגבי אותם תלמידים הלומדים במסלול לימודים גיאוגרפי. עניין זה בא לכלל ביטוי מובהק בתכניות הלימודים השונות, שאותן נבדוק להלן.

המקורות המלווים את תולדות המקצוע ותהפו-כות מעמדו בבתי הספר העל-יסודיים. בסופו של דבר, נתון היקף ההוראה ודירוגה להתלטות מן-הלי המוסדות, שידיעתם ועניינם במקצוע הם שוליים ברוב המקרים. הקשיים התקציביים של כלל מערכת החינוך בשנת תשל"ז פגעו בראש וראשונה במקצועות "חלשים", שמעמדם היה מעורער בלאו הכי. למותר לציין, כי מקצוע הגי-אוגרפיה תופס "מקום כבוד" במידרג מהופך זה. מתן הלגיטימציה הרשמית לקיצוצי שעות למי-דה פרונטאליות והענקת אוטונומיה רבה למנה-לים היוו אמתלות נוחות ועילות מנומקות לפגוע במקצוע זה. בסופו של תהליך, שוב תישמענה התמיהות והשאלות השגרתיות: מדוע אין עושין להעמקת הויקה בין התלמיד לבין ארצו, ומתיכן נובעים מעמקי הבורות ותהומותיה? האשמות אלה ודומותיהן תוטחנה ישירות כלפי ציבור ה"מלמדים", זה השעיר לעזאזל הזמין והגוח ביותר.

(ב) תכניות ושיבורן

אולם הבה נתייחס לפרטים, נפרק את הת-מונה למרכיביה השונים ונטווה את תהליך הת-נוונות הגיאוגרפיה ולימודי א"י באספקלריה הרשמית, היינו בארבע תכניות לימודים רשמיות, שהוצאו על ידי משרד החינוך והתרבות בשנים תשכ"ג (1963), תשכ"ח (1968), תש"ל (1970) ותשל"ה (1975). עצם העובדה, שתכניות הלי-מודים בגיאוגרפיה ובידיעת א"י עברו מטמור-פוזות צורניות ותוכניות בממוצע של אחת לש-לוש שנים, אומרת דרשני. לכאורה, לעינינו מהלך רצוף של חידושים, בעקבות המחקר והש-לכותיו. למעשה, לפנינו פרי תהייה ומבוכה, תולדת היעדר עקיבות רעיונית וחוסר חוט שדרה מתודי.

הקשיים היחודיים בהוראת הגיאוגרפיה גוב-עים מאופיו האינטגראטיבי והבין-תחומי של המקצוע, והמהפיכה המהותית שהתחוללה בו בשנות ה-30—40, ממיעוט המורים המקצועיים, מהיעדר הדרכה והנחייה רצופה בקנה מידה סביר, ממיעוט המשאבים ההכרחיים להוראה תקינה, ובכלל זה — עזרי לימוד וספרי שימוש, ומהס-תייגותם הסמוייה של אנשי האוניברסיטאות ממעורבות פעילה ויוצרת בענף זה ברמתו העל-יסודית. גורמים אלה ואחרים חברו בצוותא והו-לדו במרוצת השנים את צביון האדישות ותופעת

14.6%, נושאים רגיונאליים — 64.6%, ונושאי א"י — 20.8%. התופעה המשמעותית המתבלטת מחלוקה זו היא: המשקל הכמותי הזעום יחסית, שהוענק לנושאי א"י. (כאמור, 20.8%, שהם 50 שעות בלבד, מתוך סך כולל של 240 שעות במסגרת ארבע שנתית). בהתפלגות פנימית לפי עתוי כיתות הלימוד הוברר, כי אין רצף לימודי בנושאי א"י: בכיתה ט' לא נלמד הנושא כלל ועיקר, בכיתה י' הוקצו לו 30 שעות (היינו מח-צית מכלל שעות ההוראה השנתיות), בכיתה י"א שוב אין עוסקין בא"י, ואילו בכיתה י"ב תפס הנושא 20 שעות בלבד (היינו $\frac{1}{3}$ מכלל הק-צבת הזמן לשנה זו). כבר בשלב זה ניתן לתמוה מה טעם היה בפיצול, ועל אחת כמה וכמה — מהו ההיגיון שהסתתר מאחורי הפיצול הסירוגי, תוך "דילוג" על כיתה י"א.

לוח 1: חלוקה נושאית-כמותית ל-4 כיתות, תשכ"ג

כיתה	נושאים מסומים	נושאים כמותיים	הצבה ש"ס (ש"ס)	הצבה ש"ס
ט'	35	25	—	60
י'	—	30	30	60
י"א	—	60	—	60
י"ב	—	40	20	60
סה"כ שעות	35	155	50	240

המקור: מש' החינוך והתרבות: הצעת תכנית לימודים לבית הספר התיכון, גיאוגרפיה. י-ם, אייר, תשכ"ג.

הנושאים הפיסיים, המהווים תשתית לימודית הכרחית למקצוע כולל, רוכזו בכיתה ט' (35 שעות, היינו 58.3% מכלל ההקצבה הכמותית למקצוע בכיתה זו). אולם המשקל המצטבר של הנושאים הפיסיים במסלול הלמידה הארבע שנותי הצטמצם, כמודגש, ל-14.6%.

הדגש הלימודי בתכנית תשכ"ג הושם על המקצועות תרגיונאליים. בהצטברות הכוללת הם תפסו 64.6% מכלל שעות הלמידה, ובהתפלגות לפי רמות (כיתות) למידה — הסתמנה התמונה הבאה: בכיתה ט' — 41.7% מכלל השעות המוק-צבות, בפיתה י' 50%, בכיתה י"א 100% ובכי-תה י"ב 66.7%. מהתפלגות זו ניתן היה להסיק — בהנחה שהכמות מייצגת דרגות קושי — כי התשומה בלימוד הרגיונאלי עולה בעקומה מוד-רגת ומתונה מכיתה ט' לכיתה י', והופכת לעיקר הלימוד (100%) הגיאוגרפי בכיתה י"א. בכיתה י"ב חל מיתון מה, מטעמים טכניים ואחרים, עד לכלל $\frac{1}{3}$ מזמן ההוראה המוקצב.

פירוט מרכיבי הנושאים הרגיונאליים לימד על פריסה של שישה נושאים כדלקמן: —

תכנית תשכ"ג תהווה להלן את המדד הבסיסי לצורך מתיחת השוואות. פתחנו בתכנית זו כיוון שעתוי מועדה (תשכ"ג, 1963) אמור לייצג את עידן התפיסה המקובלת כיום בהוראת גיאוג-רפיה, אשר כופרת בגישת האינפוגנטאר המיכא-ניסטי-תיאורי ומטעימה את הגישה הניתוחית-השוואתית. בתכנית זו אינם מופיעים עדיין נושאים סיסטמתיים — כגון: פרקים נבחרים בגיאוגרפיה כלכלית, יסודות ותהליכים במור-פולוגיה ומבוא לתורת האקלים (כולם מסידרת "המבואות") — או נושאים סיסטמתיים ייחודיים — כגון: מערך יישוב כפרי ועירוני, פרקים מודגמים באקולוגיה של האדם, או אפיונים גי-אוגרפיים של האזורים הצחיחים.

תכנית תשכ"ג נבנתה על 4 מיפלסי לימוד, המיוצגים על ידי כיתות, והמשקל המצטבר של שלוש קבוצות הנושאים שבתכנית הוא כדלקמן (סה"כ: 240 שעות = 100): נושאים פיסיים —

לוח 2: פריסת הנושאים הרגיונאליים
בתכנית תשכ"ג

לפי נושאים (אחוזים)	לפי כיתות (שעות)
מזה"ת — 25.8	ט' — אפריקה (15) + ארה"ב (10)
ארה"ב — 19.4	י' — מזה"ת (10) + בריה"מ (20)
בריה"מ — 19.4	י"א — בריטניה וצרפת (20) +
סין — 12.9	סין (20) + ארה"ב (20)
אנגליה וצרפת — 12.9	י"ב — מזה"ת (30) + בריה"מ (10)
אפריקה — 9.7	

כות הנושאים המוצעים בעיני המתכננים. הנושאים הרגיונאליים, הן של ארה"ב והן של בריה"מ, נלמדו באותה מתכונת מופצלת, אך בכיתות שונות: תחילה מבואות פסיים ואנתרופיים כל-ליים, ולחלן — אינטגרציה של יחידות חבילות נבחרות.

מבט נוסף על לוח 2 מלמד מהו סולם החשיבות הסובייקטיבית, שיוחס לנושאים הרגיונאליים המוצעים, ככל שהדברים משתקפים בהקצאת משכי זמן לימודי. למזרח-התיכון הוקצה כ- $\frac{1}{2}$ מכלל ההקצבה הרגיונאלית המצטברת; לעומת זאת, ניתנו לארה"ב ולבריה"מ הקצבות זמן שוות (19.4% לכל אחת). אותה מידה שווה הוענקה לסין ולמערב-אירופה (אנגליה וצרפת) — 12.9% לכל אחת; ואילו לאפריקה, בתחום המבואות הכלליים גרידא, הוקצו 9.7% מההקצבה הרגיונאלית הכוללת. לכאורה, נראית התפלגות השעות במערכת הבין-רגיונאלית כסבירה, הן לגבי המזה"ת, התופס את מקום הבכורה, והן לגבי שתי מעצמות העל, שהקצבתן שווה. אולם בדיקה נוספת, לפי לוח שעות בפועל ולא רק לפי התפלגות אחוזית, חושפת את ערוותה של החלוקה ושוללת את הערך הלימודי של נושאי אפריקה, סין ומערב-אירופה. נושא אפריקה, שהוקצו לו 15 שעות לימודיות (!) בשליש ג' בכיתה ט', חייב את הוראת נושאי המישנה הבאים¹: (א) התמצאות כללית ואפיונים יסודיים; (ב) מורפולוגיה, הידרוגרפיה ואקלים; (ג) צומח, קרקעות וחי; (ד) קבוצות אוכלוסין על

גם בנושאים הרגיונאליים, בדומה ללימודי א"י, לא ניכר רצף לימודי אחד. כך, למשל, נלמדה ארה"ב בכיתה ט' (10 שעות מ-60, כלומר 16.7% מההקצבה השנתית), ולחלן הומשך הנושא בכיתה י"א ($\frac{1}{3}$ מההקצבה השנתית לכיתה זו, כאשר כל נושאי הלימוד באותה כיתה הם רגיונאליים). הוא הדין בבריה"מ, שנלמדה בכיתות י' וי"ב, אולם ביחס כמותי הפוך לארה"ב (י' 33.3% מהזמן השנתי, י"ב 16.7% מהג"ל). אותם דברים אמורים בנושא המזרח התיכון (שנלמד בכיתה י' 16.7% ובכיתה י"ב 50% מההקצבה הזמן השנתי).

מהקצאת לוחות הזמנים וזימון כיתות הלמידה לנושאים המפוצלים לא מחזור לנו אילו שיקולים הינחו את מחברי התכנית: אם התכוונו לדירוג רמות קושי (דירוג איכותי), כי אז המיפ-לסיות הכיתתית השונה בין ארה"ב לבריה"מ והיחסים הכמותיים ההפוכים ביניהן סותרים השערה זו. אליבא דאמת, יש בעצם הפיצול של או-תו נושא רגיונאלי בין כיתות שונות, תוך "די-לוג" על פני "שנה מתה", בבחינת חיזוק לסברה בדבר היעדר שיקולים איכותיים; שהרי בהיבט אובייקטיבי ובהתחשב בעובדה שלתלמיד — זהו תלמודו הרגיונאלי הראשון — דרגת הקושי ההתחלתית חייבת להיות שווה, ואין טעם מיתודי בפיצול נושאים ובמעבר מיבשת ליבשת בלי שהתלמיד ישלים תלמודו ביבשת אחת, לפחות. אין מנוס מההערכה, כי לא דרגות קושי הינחו את המתכננים, אלא יצר "גיוון", שאיננו במקומו מהיבט מיתודי. בחירת הנושאים הרגיונאליים לכשעצמם לימדה על סיווג סובייקטיבי של חשי-

1. עיין בתוכנית הלימודים תשכ"ג, ע"ע 11-12.

לוח 3. חלוקה נושאית-כמותית
לפי תכנית תשכ"ח

הכיתה	נושאים מסומנים	נושאים נרמלים	נושאים א"י	זמן לומד (שעות)
י'	45	15 (אפריקה)	—	60
י"א	—	20 (מזה"ת + ארה"ב או בריה"מ)	—	60
סה"כ	45	35	40	120

המקור: משרד החינוך והתרבות — גיאוגרפיה וידיעת א"י, הצעת תכנית לימודים לבית הספר התיכון, ירושלים, תשכ"ח.

בסיס אתני ודמוגרפי; (ה) חקלאות ושימושי קרקע; (ו) אוצרות טבע ומשאבים. נושאי מיש-נה אלה יותדו בפירוט נוסף. לכל נושאי המיטת המוצגים לעיל הוקצו, כאמור, 15 שעות פרוג-טאליות ברמת הלימוד של כיתה ט' (1). בדיקות משוות ומפורטות של נושאי סין (20 שעות), אנגליה (10 שעות) וצרפת (10 שעות) מוליכות בנתיב חד-סטרי לאותה מסקנה עגומה: לפנינו הוצבה מערכת למידה רב-רגיונאלית הגולשת, בהכרח, לדילטאנטיות, בבחינת "תפסת מרובה לא תפסת". גלישה זו היא אחד הפחים היקושים המסוכנים ביותר בהוראת גיאוגרפיה. כל זאת בנוסף להערכתנו הקודמת, כי לא נבחנו שיקולים איכותיים בעיצוב התכנית הרגיונאלית.

(ג) מיטת סדום של זמן

חמש שנים בלבד לאחר פרסום תכנית תשכ"ג, הוברר הצורך ברוויזיה, שאם לא כן לא היתה מופיעה "הצעת תכנית לימודים לבית הספר התיכון — גיאוגרפיה וידיעת א"י" (ירושלים, תשכ"ח). השוני המהותי המזדקר בתכנית זו הוא, למרבה הפלא, שוני כמותי, שכן תכנית תשכ"ח סייגה את לימוד המקצוע לכיתות י"א בלבד (ולמכילות הפדגוגיות) וקיצצה את מאזן השעות הכולל ב-50% (120 שעות במקום 240). באורח טבעי התחייבה אפוא חלוקת נושאים מחודשת.

מיפלי הלימוד של תכנית תשכ"ח התכווצו לשתי כיתות: י' וי"א. סקר התפלגות נושאי הל-מידה לפי יחידות זמן העלה את התמונה ההשוואתית הנראית בלוח 4. להלכה לא חייב הקיצוץ הדראסטי ב-50% ממיקסת הזמן כל שינויים ביחסיות הכמותיות שבין נושאי הלמידה, אם מניחים כי תכנית תשכ"ג היתה מאוזנת מבחינת הקצאת מיכסות זמן לנושאים השונים; ולמעשה חלו שינויים מפליגים בתכנית תשכ"ח, שעיקרם — בהטיית מרכזי הכובד כדלקמן:

לוח 4. השוואת משקלם היחסי של נושאי הלמידה תשכ"ג—תשכ"ח (%)

השנה	נושאים מסומנים	נושאים נרמלים	נושאים א"י	סך הכל
תשכ"ג	14.6	64.6	20.8	100 (= 240 שעות)
תשכ"ח	37.5	29.2	33.3	100 (= 120 שעות)

חי שנות הביניים שבין שתי התכניות. במירווח זמן זה הוברר, כצפוי, כי אין ערך לימודי משמ-עוטי לנושאים רגיונאליים הנעדרים בסיס לימודי פיסית איתן. אותה מסקנה כוחה היה יפה גם ללי-מודי א"י. לפיכך, בצמוד לקיצוץ הדראסטי במיכ-סת הזמן הכוללת, חלה הטייה ברורה לטובת לימודי התשתית (הנושאים הפיסיים) על חשבון הנושאים הרגיונאליים. אולם בכך לא סגי. אין אנו פטורים עדיין מלתהות ומלבדוק את עצם טיבו של המיבחר הרגיונאלי, שהוצע בתשכ"ח כתחליף לתכנית תשכ"ג.

חלקם של הנושאים הפיסיים בתכנית תשכ"ח המקוצצת קפץ פי-2.5 ויותר בהשוואה לתכנית תשכ"ג (תוספת של 22.9%). חלקם של לימודי א"י עלה במשקלו הכמותי פי-1.6 בהשוואה לתשכ"ג (תוספת של 12.5%), ואילו מרחב הל-מידה של הנושאים הרגיונאליים צומצם פי 2.2 (גריעה של 25.4% בהשוואה לתכנית תשכ"ג). השינויים במערך היחסים הכמותיים הבין-נוש-איים מחייבים תהייה ובחינה. דומה, כי הכפלת מיכסת הזמן לנושאים הפיסיים, המהווים — כזכור — תשתית לימודית הכרחית, נבעה מלק-

לוח 5. המאזן היחסי של הנושאים הרגיונאליים תשכ"ג—תשכ"ח (%)

תשכ"ח	מרחב	אפריקה	אירופה	אסיה	אמריקה	אוקיינוס	אנטיארקטיקה	סך
תשכ"ג	25.8	9.6	19.4	19.4	12.9	12.9	100	(= 155 שעות)
תשכ"ח	42.8	28.6	28.6 (או: 28.6)	—	—	—	100	(= 35 שעות)

לוותר כליל על הנושא האפריקני ועל הנושא הסיני, או לחילופין — על נושאי אנגליה וצרפת. כך ניתן היה, אולי, להרכיב תכנית רגיונאלית שתתבסס על המזרח התיכון ועל ארה"ב וברית המועצות.

אולם בדיקת המרכיבים הרגיונאליים בתכנית תשכ"ח לימדה על חוסר כל הגיון בסלקציה הרגיונאלית המוצעת ועל עיוות מוחלט של הפ-רופורציות באותה מיטת סדום של זמן מקוצץ: מיכסת הזמן, שהוענקה למזרח, תפחה במי-דים בלתי סבירים (42.8% לעומת 25.8% ב-תשכ"ג). הנושא האפריקני, שאמור היה להישמט כליל, קיבל מימדי חשיבות זהים למשקלם המצ-טבר של נושאי ארה"ב וברית"מ (28.6%). ההע-דפה המוזרה שהוענקה לאפריקה עמדה בסתירה לכל היגיון לימודי ומיתודי. בהשוואה לתכנית תשכ"ג (9.6% ממכסת הזמן הרגיונאלית) קיב-לה אפריקה בתכנית תשכ"ח 28.6% מכלל מיכ-סת הזמן המקוצצת, היינו חל גידול בחשיבותה הרגיונאלית פי-3 לערך (!). למעשה קבעה תכ-

כאמור לעיל, לא היו אלה דרגות קושי לימו-דיות, שעיצבו את אופי המיבחר הרגיונאלי בתכנית תשכ"ג, אלא אמות מידה סובייקטיביות של חשיבות הנושאים הרגיונאליים בעיני המ-תכנים. אילו הנחנו, שחשיבויות הנושאים לא השתנו במרוצת חמש שנים, הרי שאמורים היינו לקבל באורח עיוני סדרי גודל כמותיים של מיכ-סות זמן רגיונאליות, לפי המתכונת ההתפלגו-תית של תכנית תשכ"ג, כדלקמן (המדד — ההת-פלגות האחוזית לתשכ"ג מותאמת ל-35 שעות רגיונאליות בתשכ"ח): המזרח התיכון 9 שעות למידה; ארה"ב וברית"מ 6.8 שעות למידה כל אחת, סין 4.5 שעות, אנגליה וצרפת 4.5 שעות ואפריקה 3.3 שעות בלבד.

שמירת סולם החשיבויות של הנושאים הרג-יונאליים במתכונת תשכ"ג, תוך הסתגלות מאו-לצת לקיצוץ הדראסטי של מיכסת הזמן פי 4.5 לערך (מ-155 שעות ל-35 שעות) — היתה מחיי-בת באורח הגיוני את השמטת הנושאים הרגיו-נאליים המישניים. במלים אחרות: היה הכרח

(ד) תפיסה מרובה והכללה בלתי מוצדקת

בתשרי תש"ל פורסמה שוב תכנית רשמית להוראת הגיאוגרפיה על ידי היחידה לתכניות לימודים. בפעם הראשונה נעשה מאמץ, בסיוע יועצים אקדמיים ומורים על-יסודיים, להקיף מיכלול לימודי שלם ורצוף מכיתה ג' בבית הספר היסודי ועד לכיתה ט'. דא עקא, שתכנית זו הת-ייחסה בהכללות בלתי מחייבות ל"חטיבה העל-יונה" — קרי: לכיתות י"א—י"ב. לשלוש הכיתות הללו הוצעו 4 נושאים כלליים, ללא פירוט, ללא סיווג לדרגות קושי וללא חלוקה פנימית של שעות לימוד משוערות. החידוש העיקרי בתכנית זו, שהוכרזה בתחילה כתכנית ניסוי, היה בעוץ בהחדרת נושאים סיסטמטיים למערך הלמידה. אולם גם בתכנית תש"ל ניכרו פגמי הפיצולים הנושאים, שנמשכו על פני מספר שנות לימוד באורח בלתי רצוף.

נית תשכ"ח, שיש ללמד את אפריקה ולעומת זאת רשאים לבחור בין ארה"ב לבין בריה"מ. משקלה הסגולי והלימודי של אפריקה אינו עולה על אף אחת משתי מעצמות העל, וכל תדמית של "היבשת המתעוררת" לא הצדיקה צעד כעין זה. מן המפורסמות הוא, שניתן היה למצוא תח-ליף לנושאי המבוא האפריקניים, ולא כל שכן — לסקירות החבליות האינטגרטיביות שהוצעו ופורטו בתכנית². היעדר ההיגיון וחוסר העקיבות בתכנית תשכ"ח בלטו שבעתים על רקע השוו-את תכנית זו לקודמתה: בשתייהן הוקצו 15 שעות בסה"כ לנושא האפריקני, אולם בתכנית תשכ"ח נוספו 5 נושאי מישנה על 6 נושאי המישנה הקיימים מתכנית תשכ"ג. במלים אחרות: היתה זו תוספת כמותית בשיעור של 83% ובמסגרת אותה יחידת זמן!

לוח 6. ההתפלגות נושאית-כמותית לפי תכנית תש"ל

הכיתה	נושאים פסגים	נושאים מסגרים	נושאים הגורמים	לימודי א"	שעות פדג
ו'	30	10 (ערים)	—	20	60
ח'	—	20 (חרושת)	40 (אירופה)	—	60
ט'	—	15 (חקלאות)	20 (ארה"ב ובריה"מ)	25	60
י"א—י"ב ³	45	45	45 (מזה"ת)	45	180

הנושאים הרגיונאליים נטלו 60 שעות (33.3%), נושאי א"י 45 שעות (25%), הנושאים הסיסטמ-תיים (ערים, חקלאות וחרושת) 45 שעות (25%); ואילו הנושאים הפיסיים נטלו רק 30 שעות (16.7%). סך הכול — 180 שעות.

מכיוון, שתכנית תש"ל נבנתה כמיכלול אחד, בעל רצף המשכי מכיתה ג' לכיתה י"ב, היה טעם לבדוק את מאזן הנושאים במספר ווריאצ-יות כיתחיות.

במאזן ההתפלגות של נושאי הלמידה על לוש שנות לימוד (כיתות ז'—ט') הוברר, כי

עיון בתכנית תשכ"ח, ע"ע 11—14, ובמיוחד בסעיפים 40—47.

בהיעדר פירוט בתכנית — הנחנו מיכסות זמן שוות לכל אחד מהנושאים. המקור: משרד החי-נוך והתרבות — גיאוגרפיה בבית הספר, הצעה לתכנית לימודים (מהדורת ניסוי), תש"ל. לפי תכנית תשל"ו הוקצו למזה"ת 45 שעות בכיתה י'.

לוח 7. משקלם היחסי של נושאי המישנה בתכנית תש"ל (%)

נושאי הכניסה	נושאים מרכזיים	נושאים מרכזיים	נושאים מרכזיים	נושאים מרכזיים	מח"כ
ז'—ט'	16.7	33.3	25.0	25.0	100 (= 180 ש')
י'—י"ב ⁴	25.0	25.0	25.0	25.0	100 (= 180 ש')
ט'—י"ב ⁵	18.8	27.1	25.0	29.1	100 (= 240 ש')
ז'—י"ב	20.8	29.2	25.0	25.0	100 (= 360 ש')

הוקצו 240 שעות למידה כוללות, כאותה מיכסת זמן שנקבעה בתכנית תש"ל לכיתות ט'—י"ב. להלן הנתונים באחוזים: נושאים פיסיים 14.6 (תשכ"ג) לעומת 18.8 (תש"ל), נושאים רגיונאליים 64.6 (תשכ"ג), 27.1 (תש"ל), נושאי א"י 20.8 (תשכ"ג), 29.1 (תש"ל). נושאים סיסטמיים אינם מופיעים בתכנית תשכ"ג ותופסים 25% בתכנית תש"ל. מתברר אפוא, שהנושאים הסיסטמטיים בתכנית תש"ל נטלו ממיכסת הזמן הרגיונאלית בתכנית תשכ"ג — ולא זו בלבד, אלא שגם לימודי א"י התרחבו במקצת על חשבון הנושאים הרגיונאליים. עיון במערך הלימודי המוצע ל"חטיבה העליונה" (י'—י"ב) הראה, כמשוער, התפלגות מאוזנת מבחינה כמותית בין הנושאים השונים. אולם זוהי השערה גרידא בהיעדר פירוט בתכנית. הפרט המעניין הוא, שכל מיכסת הזמן ב"חטיבה העליונה" ללימודים הרגיונאליים הוקדשה למורח התיכון.

עניין זה מוליכנו מחדש לבדיקת משקל המרכזיים כיבים הרגיונאליים בתכנית תש"ל, הן בהשוואה לקודמותיה והן במשחק צירופיה הפנימיים לפי כיתות.

לוח 7 מאפשר בדיקה השוואתית מוגבלת לתכניות הקודמות, ובראש וראשונה במערך הארבע שנתי (ט'—י"ב). מיגבלות ההשוואה נובעות מאופייה המקיף והכולל של תכנית תש"ל. ההשוואה מלמדת, כאמור, על הכנסת מימד נושאי חדש — פרקים סיסטמטיים — שניתן היה לשלבם גם בנושאים הרגיונאליים, אם כי לא בצורה מושלמת. מבחינה מיתודית גרידא, מן הדין היה לצרפם לנושאים הפיסיים דווקא, שכן כאלה אף אלה משתייכים לתחומי התשתית הלימודית.

עיון חוזר בלוח 4 והשוואתו ללוח 7 לימדו, כי ממשקלם היחסי של לימודי א"י (29.1% תש"ל) נגרע אך מעט בהשוואה לתשכ"ח (33.3%) ונוסף משהו בהשוואה לתשכ"ג (20.8%). חשובה יותר ההשוואה לשנת תשכ"ג, שבתכניתה

4. המערך הלימודי י'—י"ב מוצג במיגבלות התכנית (היעדר פירוט) ולפי קביעתה כי זוהי "החטיבה העליונה".

5. ר' הערה 1. יש להתייחס לשורה זו באורח חלקי, כיוון שאין היא כוללת את ההתפלגות הנושאית בכיתות היסוד (ג'—ו').

ותן הפכו, לרוע המזל, לאפשרויות פתוחות מב-
חינה עיונית בלבד. שיטת הצירופים ויצירת
גדבכי רמות איכותיות היוותה מהיבט עיוני
גרידא התקדמות גדולה בהוראת המקצוע, שכן
נפתחו אופקי לימוד חדשים וגולדו אפשרויות
להמריא לרמות למידה גישאות.

תפקה, כאמור, בהנחיות איכותיות. בנוסף לכך,
נכנסה התכנית לתוקפה בלי שהוצאו במקביל
ספרים ועזרי לימוד בסיסיים ל"רמה הבינונית
המתקדמת" (4 יחידות לימוד) ושתי "הרמות
הגבוהות" (5-6 יחידות). מתברר אפוא, שלא
ניתן לקיים מערך הוראה תקין ברמות הנ"ל

לוח 9. אפשרויות צירופים ב"רמה הגבוהה" לפי תכנית תשל"ה

אפשרות א'			אפשרות ב'		
הנושאים	מספר שעות שבועיות	חלקו כ-%	הנושאים	מספר שעות שבועיות	חלקו כ-%
7 סיסטמטיים	12	66.7	6 סיסטמטיים	10.3	57.1
3 רגיונאליים	4	22.2	4 רגיונאליים	5.7	31.8
1 א"י	2	11.1	1 א"י	2.0	11.1
11	18	100	11	18	100

המקור: משרד החינוך והתרבות — סעיף 11,
גיאוגרפיה, תשל"ה.

לדעתנו, עקב אכילס בתכנית הצירופים הת-
מקד בנושאים הרגיונאליים. ב"רמה הגבוהה"
נע משקלם בין 22.2% ל-31.8%, אולם המיבחר
המוצע הוא דל למדי יחסית לציפיות מתכנית
כעין זו ויחסית להיצעים בתכניות הקודמות.
תכנית תשל"ה הציעה רק שישה נושאים רגיו-
נאליים לבחירה, בעוד שתכנית תשכ"ג חייבה
שישה נושאים רגיונאליים ללמידה. תכנית תשל"ה
במלוא מתכונתה (כיתות ג'—י"ב) חייבה שמונה
נושאים אזוריים. בתכנית תשל"ה ניתן היה, בסו-
פו של דבר, להסתפק בשלושה נושאים רגיונא-
ליים בכל "הרמות", ואפשר היה לסיים את צי-
רופי הלמידה ב"רמה הגבוהה" בלי ללמוד בהכרח
את נושאי ארה"ב או בריה"מ! במתכונת זו מצו, להערכתנו, פגם בתכנית הצירופים משנת תשל"ה.

להוציא את תכנית תשל"ה, שהתייחסה במ-
פורש לרמות למידה, אם כי לא לכיתות — הרי
שבשאר התכניות לא בלט קו מנחה בעניין חשוב
זה. לוח 10 מדגים את התפלגות הנושאים הרג-
יונאליים לפי רמות למידה "המיוצגות" על ידי
הכיתות.

אם ב"רמה הנמוכה" (2 יחידות לימוד = 6
שעות שבועיות) התקבלה התפלגות נושאית
מאוזנת ($\frac{1}{3}$ ללימודי א"י, $\frac{1}{3}$ למזה"ת, $\frac{1}{3}$ לשני
נושאים רגיונאליים), הרי שבשתי "הרמות הבי-
נוניות" (3-4 יחידות לימוד), ומכל שכן בשתי
"הרמות הגבוהות" (5 יחידות לימוד) — תוכננה
העדפה מוחלטת לנושאים הסיסטמטיים. לוח 9
מדגים את שני הצירופים האפשריים ב"רמה
הגבוהה" (6 יחידות לימוד = 18 שעות שב-
עיות). מישקל הנושאים הסיסטמטיים נע בין
66.7% (אפשרות א') לבין 57.1% (אפשרות
ב'). לעומת זאת נשאר חלקם של לימודי א"י
יציב (11.1%) בשני הצירופים גם יחד. ככל
שרמת הלימוד מתקדמת יותר, כן גדל משקלם
הכמותי והאיכותי של הנושאים הסיסטמטיים.
מבחינה זו סימנה תכנית תשל"ה גישה עקיבה
ופיתחה קו מחשבה מדעי-מתודי, שהדיו הרא-
שונים הסתמנו כבר בתכנית הניסוי מתשל"ה. זו
האחרונה העניקה, כזכור, 25% למיכלול הסיסט-
מתי ממשך הלימודים הכולל (ר' לוח 7).

לוח 10. התפלגות נושאים רגיונאליים לפי פיתות למידה (%)

התפנית	ט	ז	א	ש	מס' שעות	מס' מורים	מס' מורים רגילים
תשכ"ג	16.1	19.4	38.7	25.8	155	6	
תשכ"ח	—	42.9	57.1	—	35	3	
תש"ל	30.8	—	—	69.2	65	3	

בסיכום, ראוי להשוות את משקלם היחסי של נושאי א"י לעומת הנושאים הרגיונאליים בתכניות הלמידה השונות. נתוני לוח 11 מראים, כי גם במקרה הטוב ביותר אין לימודי א"י תופסים יותר מ- $\frac{1}{3}$ ממויכסת הזמן (תכנית תשכ"ח), תכנית הלימודים המודרנית והמתקדמת ביותר מקצה לנושאי א"י רק 11.1% ב"רמה הגבוהה" (תכנית תשל"ח). אין, בהכרח, רצף לימודי ופבל שרמת-הלימוד עולה כן מתקפת חלקם הית-סי של לימודי א"י לטובת הנושאים הסיכומתיים.

דומה, שיש ביכולתן של קביעות אלה להסביר במידה מסוימת את ליקויי המידע בדיעת הארץ, וכפועל יוצא מכך — את קלישות הזיקה לארץ, המתחייבת מתדמיתו של החינוך הציוני בכללה. יש לזכור, כי ככלות הכול לא דנו אלא במסלולי לימוד "מקצועיים", הכוללים את הגיאוגרפיה כענף למידה הכרחי. לרוע המזל, הרוב המכריע של תלמידי המוסדות העל-יסודיים אינו מגיע כלל ועיקר לתכנית לימוד מינימלית של המקצוע עקב שיוכו למסלולי למידה אחרים. כל מה שנותר למרבית הנוער הלומד ממקצוע הגיאוגרפיה הוא הד המום מחטיבת הביניים והוויות שוליות, המשוללות כל זיקה ריגושת לארץ מולדתו.

תמונת המצב המצטיירת אינה סימטרית, ולא ניכרת כאן מגמה מוגדרת לחלוקת עומס הנושאים הרגיונאליים לפי כיתות "המייצגות", כך או אחרת, דרגות קושי איכותיות. בתכנית תש"ל, במיוחד, גדל הפיזור ונוצר "ואקום-רגיונאלי" בן שנתיים (כיתות י"א), בעוד שב-כיתה י"ב הוקדש הנושא הרגיונאלי רק למורח התיכון. תכנית-הצירופים של תשל"ה עובדה בכיוון אינדיווידואלי ולא הצביעה על כיתות למידה מוגדרות. לכן לא ניתן לצרפה למטריצה על בסיס השוואתי. כפי שכבר הוטעם לעיל פעמים מספר, יש בפיצול של נושא רגיונאלי על שתי שנות לימוד רצופות או סירוגיות כדי ללמד על היעדר התייחסות לדרגות קושי ולרמות למידה.

גם בלימודי א"י רב הפיצול בתכניות שגב-דקו: תכנית תשכ"ג הורתה על לימוד א"י בכיתות י' (30 שעות) ובכיתה י"ב (20 שעות), תכנית תשכ"ח הדו-שנתית ריכזה את הנושא בכיתה י"א (40 שעות), תכנית תשל"ה במתכונתה הארבע שנתית חייבה 25 שעות בכיתה ט' ועוד 45 שעות בכיתה י' או י"א, תכנית תשל"ה הציבה כ-40 שעות לא"י בלי לציין כל כיתה, אולם מרכיב לימודי זה היווה את התנאי ההכרחי לצירוף ב"רמה הנמוכה".

לוח 11. חלקם היחסי של נושאי א"י ונושאים רגיונאליים בתכניות הלימודים (%)

שנת התכנית	החצי שעות הוראה	נושאי א"י (%)	נושאים רגיונאליים (%)	שנות סגול של נושא רגיונאלי (שעות)
תשכ"ג	240	20.8	64.6	25.8
תשכ"ה	120	33.3	29.2	11.7
תשל"ל				
(א) 10 כיתות	600	30.5	23.3	26.2
(ב) 4 כיתות	240	29.1	43.7	20.0
תשל"ה				
(א) "רמה-גבוהה"	6 (שבועיות)	33.3	66.7	—
(ב) "רמה-גבוהה"	18 (")	11.1	22.2—31.7	—

טיסטיים כלל ארציים. אולם כבר עתה ברור, כי מעט מועיר מכלל המוסדות העל-יסודיים יאפשר בשנת תשל"ז צירוף יחידות מעל ומעבר ל"רמה הגבוהה". קרוב לוודאי, שחלק ניכר מבתי הספר בשנה זו יפטור עצמו אפילו מ"הרמה הגבוהה". וכך נסגר אפוא המעגל בשנת תשל"ז והמערכת הלימודית חוזרת לבקורת המוצא, שקד-מה לשנת תשכ"ג: מעמדו הנכבד של המקצוע האינטגרטיבי והחשוב הזה יורד לשפל המדרגה. והתחזית לעתיד נשמעת קודרת שבעתים: הגיאוגרפיה וידיעת א"י ניצבות, למעשה, בפני חיסול מוחלט.

הצבענו לעיל על ליקויים חמורים בתכניות הלימוד השונות, שתמציתם — בקיפוף ניכר של נושאי א"י ודווקא ברמות הלימוד הגבוהות; בהיעדר קווים מנחים ועקביים בבחירת הנושאים הרגיונאליים; בהיעדר שיטתיות ברצפי-לימוד; בהיעלמות קריטריונים סבירים לגיבוש סולם חשיבות של נושאים; ובהיצמדות יתר לנושאים סיסטמטיים בעקבות תכניות הלימודים באוניברסיטאות. דווקא תכנית הלימודים מ-תשל"ה, שהיתה אמורה לסמן פריצת דרך בהוראת המקצוע, הן מחמת יתרונותיה הטכניים והן בגין גמישותה המיתודית, עלתה בשנת תשל"ז על שרטון מוצק. אין עדיין בידינו נתונים סטטי-

חומר רקע:

1. משרד החינוך והתרבות — הצעת תכנית לימודים לבית הספר התיכון, גיאוגרפיה ירושלים, אייר תשכ"ג.
2. משרד החינוך והתרבות — גיאוגרפיה וידיעת א"י, הצעת תכנית לימודים לבית הספר התיכון, ירושלים, תשכ"ה.
3. משרד החינוך והתרבות, היחידה לתכניות לימודים — תכנית לימודים לכיתה י', תשל"ז, 1976.
4. משרד החינוך והתרבות — הצעת תכנית לימודים לבית הספר התיכון, פרק 11: גיאוגרפיה, ע"ע 1—21, תשל"ה.
5. משרד החינוך והתרבות — גיאוגרפיה בחטיבה עליונה, תכנית לימודים לכיתה י', תשל"ז, 1976.